

Barbara Grzegorzcyk
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny

WARTOŚĆ KSIĄŻKI W ŻYCIU CZŁOWIEKA W UJĘCIU JANA AMOSA KOMENSKIEGO

THE VALUE OF BOOKS IN HUMAN LIFE ACCORDING TO JOHN AMOS COMENIUS

Summary: Komenski considered it advisable to read many books because they contained something good and each of them afforded quite a few knowledge. He recommended the creation many libraries in order any human being could has access to books. He also considered the books make a lot of importance in the life and evolution and growth of each man. Komenski emphasized the books importance and them values in the excitement of interest inclinations to reflections and to intensity of intellectual standard of the reader. He thought that didactic written and sited books to children should possess also particular and remarkable values. Jan Amos Komenski deserved the credit for the development and increase of reading habit and for improvements of school books.

Keywords: Komenski, books, knowledge, culture, wisdom, school books

*..kto pożąda wiedzy,
powinien kochać książki bardziej niż złoto i srebro.*

J.A. Komeński

„Co za cudowna moc książek, co za dostojeństwo i w pewnym sensie boskość! Gdyby nie było książek, bylibyśmy wszyscy prostakami, bez wykształcenia, pozbawieni wszelkiej pamięci o rzeczach minionych, wszelkiej wiedzy o sprawach boskich i ludzkich” (Komeński, 1964: 303). Można śmiało powiedzieć, że ta myśl Komeńskiego stanowi sedno rozważań na temat wartości książek i jest niejako myślą wszechczasów. Nigdzie nie ma bowiem więcej ukrytych mądrości niż w książkach. Trzeba zatem je czytać, aby odkryć te skarby mądrości i uczynić je widocznymi dla siebie i innych.

Komeński uważał, iż należy czytać dużo książek, bo każda z nich zawiera coś dobrego, dostarcza wiele przykładów i wzorów godnych naśladowania, kształci, zachęca i pociesza oraz mówi nam o rzeczach tak odległych, których nie jesteśmy w stanie poznać naszym wzrokiem. Nic, tak jak książka, nie potrafi w sposób znakomitszy od niej rozbudzić pamięci i umysłu ludzkiego. „Nie ko-

chać ich – to znaczy nie kochać mądrości, nie kochać zaś mądrości – to zdziczenie graniczące już ze znieważeniem Boga, stwórcy, który pragnie oglądać w nas swój obraz własny” (Komeński, 1964: 303) – przekonuje Komeński. I dalej dodaje, „...że książki pięknie i mądrze przez ludzi pisane są złotem już wydobytym z kopalni, oczyszczonym po różnorodnych próbach ogniem i wodą, ooczynianym wyraźnie i oddanym na użytek powszechny, że więc dzięki temu posiadają niezaprzeczoną wartość i służą najpilniej odczuwanym potrzebom. Jak więc złoto złożone w skrzyni uważa się za pewniejsze, niż kiedy tkwi ukryte pod ziemią, tak też i mądrość zebrana w szkatułkach książek jest poręczniejsze umieszczona, niż kiedy zalega w swych pierwotnych pokładach i oczekuje dopiero wydobywania” (Komeński, 1964: 303-304). Komeński uważał, iż dobrym książkom niepotrzebny jest sędzia ani obrońca, bo jeśli się je odpowiednio napisze i zestawi, to każda będzie świecić własnym blaskiem, a wartość książki będzie tym większa, im bardziej w jej pisaniu przestrzegać się będzie prawideł pisania.

Pożyteczności książek nie da się przecenić; są one drogą do poznania świata, ale również drogą poznania siebie samego, stwarzają również możliwości własnego rozwoju. Człowiek czytający książki, według Komeńskiego, jest w stanie rozmawiać z innymi na różne tematy i wypowiadać się w sposób rzetelny i przemyślany oraz umie uzasadniać swoje stanowisko mądrze i dojrzałe. Czytaniu książek zawsze powinno towarzyszyć przemyślenie, a w razie sposobności, okazji, jeśli taka się nadarzy, powinno się korzystać z tej książki i do niej odwoływać. Komeński zachęcał do czytania książek różnorodnych, w tym także o Bogu. „Ale powinno się czytać skwapliwie i inne dobre książki, zwłaszcza dla wszechstronniejszego poznania rzeczywistości, książki historyków, filozofów, teologów; następnie dla doskonalenia stylu – mówców, poetów. Wreszcie ażeby wykonywać swe prace i stosować przy tym potrzebną roztropność, należy czytać książki o dobrych obyczajach, o mechanice itp.” (Komeński, 1973: 244).

Komeński widział również potrzebę tworzenia wielu bibliotek, zarówno w szkole jak i poza nią, ponieważ nie każdy może posiadać dużo książek w swoim domu, a każdy powinien chcieć je czytać. Funkcjonowanie bibliotek przyczyniałoby się do szerszego korzystania z książek i służyłoby w jednakowym stopniu uczonym jak i uczącym się. Głównym zadaniem bibliotek jest gromadzenie dzieł, przechowywanie ich i udostępnianie czytelnikom. Komeński jednak zalecał, żeby w bibliotekach gromadzone były dzieła zarówno nowe jak i stare, ale tylko te najlepsze w danej dziedzinie. Zachęcał również do starannego czytania tych najlepszych, a inne zalecał jedynie przeglądać. Wskazywał, aby dobierać książki pod kątem przydatności do planów życiowych każdego człowieka, ze względu na mądrość i rozsądek w nich zawarty oraz biorąc pod uwagę jasność i przejrzystość stylu, w jakim została napisana. Postulował także, aby nigdzie nie zabrakło kolegiatnych szkół, publicznych książek i nauczycieli.

Jeśli bieda w domu nie pozwala ludziom na posiadanie książek, rozwiązaniem tej kwestii, według Komeńskiego, jest korzystanie z nich w bibliotece szkolnej. „Skoro tak jest, przyjacielu, możesz mieć dość książek z biblioteki szkolnej; postaramy się powiększyć ją, ile się da. Spodziewamy się i to uzyskać,

że biblioteka jego wysokości księcia, doskonale wyposażona w różnych dobrych autorów, stanie otworem dla tych samych celów. Wreszcie i uczynność innych osób przyjdzie z pomocą, jeżeli dostrzeże ucznia pilnego, byle ów nie zaniedbał szukania sposobności, by się przy tym pozbył lęklivego wstydu, byle się nie wstydził prosić o pomoc” (Komeński, 1964: 313). Uważał, iż trzeba udoskonalać książki, które są narzędziem ludzkiej kultury, tak aby ich nie zabrakło żadnemu narodowi, a liczba ich wystarczała wszystkim chętnym czytelnikom, którzy koryzstać pragną z książek dla samej przyjemności obcowania z nimi. „Książek tych nie potrzeba wielu, aby ich liczba nie odstraszała, ale musi ich być kilka rodzajów różniących się między sobą. Powinny być zróżnicowane według stopni wieku, według których każdy człowiek od kolebki wznosi się kolejno aż do szczytu swojego życia” (Komeński, 1973: 86).

Książki posiadają wyjątkową moc rozbudzania zainteresowań, poszerzania zdobywanej wiedzy i skłaniania do refleksji. Pobudzają do różnych przemyśleń na nurtujące czytelnika tematy, wzmagają uwagę na omawianej sprawie, pozwalają na własne ustosunkowanie się do przedstawionego problemu, zachęcają do poszukiwania interesującej wiedzy w innych książkach. Uczą także dobierania sobie do czytania lektur bogatszych treściowo, pożytecznych zarówno pod kątem wiedzy jak i praktycznego jej zastosowania. Książki ułatwiają ludziom zrozumienie świata, przybliżają ten świat, którego bezpośrednio nie można poznać, bo jest on z różnych względów niedostępny. Dlatego też książki powinny być napisane językiem jasnym, zrozumiałym dla wszystkich i przystępnym, aby nie było trudności ze zrozumieniem ich treści.

Komeński uznawał książki za narzędzia ludzkiej kultury, uważał, że nie może ich zabraknąć żadnemu narodowi i „(...) aby ich niezliczone mnóstwo zostało ograniczone do określonej liczby przez sprowadzenie tego, co zbędne, do granic wystarczalności, chwiejnej swobody dogmatów do rzetelności prawdy, a trudności w korzystaniu z nich do przyjemności obcowania z nimi” (Komeński, 1973: 68). Był on za udoskonalaniem książek wartościowych oraz za ograniczaniem książek mało wartościowych, z których jest bardzo mało pożytku albo nie ma go wcale. Komeński bardzo zachęcał dzieci i młodzież do pilnej nauki i przekonywał, że korzystanie z książek jest niezbędne w procesie uczenia się, ponieważ służą one do rozbudzania pamięci i umysłu.

Bardzo emocjonalnie podkreślał on zasługi książek stwierdzając, że każda książka może człowieka czegoś nauczyć i przyczynić się do podniesienia poziomu intelektualnego czytelnika. Przekonywał, że nie ma złych lektur, trzeba tylko nauczyć się z nich właściwie korzystać, a więc czytać kilkakrotnie wybrane fragmenty, robić notatki i uwagi na marginesach książek, starając się je zrozumieć i zapamiętać. Trud włożony w ciągu kilku lat w czytanie autorów i sporządzanie z tego notatek daje ogromne korzyści dla umysłu człowieka, pozwala na przemyślenia, pogłębianie wiedzy i tworzenie jej skarbów, którymi w razie potrzeby będzie można się posługiwać. Komeński zachęca do spisywania wszystkich ważnych myśli i własnych przemyśleń w specjalnej książeczce, którą proponuje zatytułować „Godne szczególnej uwagi”. Ważne jest, aby książki były

źródłem wyłącznie mądrości i dobrych obyczajów. Widział więc Komeński ogromną rolę książki nie tylko w wykształceniu człowieka, ale także w jego uniwersalnym wychowaniu. „Uważał, że książka ma być przewodnikiem człowieka na drodze jego dochodzenia do wszechwiedzy, dobrem, które winno być twórczo przez człowieka spożytkowane” (Sitarska, 2014: 356).

Szczególną uwagę zwracał Komeński na książki dydaktyczne, niezbędne uczniom w zdobywaniu przez nich wiedzy w szkole i poza nią. „Szczególnie należy przestrzegać tego, aby wszystkie te książeczki były pisane metodą przejrzystą, aby były łatwo rozumiane nie tylko po objaśnieniu ich w szkole, lecz także i poza szkołą mogły służyć samoukom. Jeśli bowiem znajdą się tacy, którym się nie uda odbyć ćwiczenia w szkole, trzeba dać im możliwość wyrównać tę stratę (przez samo czytanie książek pisanych z talentem) i we własnym zakresie dojść do równorzędnych wyników” (Komeński, 1973: 89). Komeński kładł nacisk na pozytywny emocjonalny stosunek do odpowiednio dobranej lektury, na kształtowanie umiejętności pracy z książką oraz robienia notatek z przeczytanego tekstu. Proponował również, aby książeczki szkolne pisane były w formie dialogów, a wtedy będą pożyteczniejsze, bo nauczą dzieci mądrze pytać o wszystko, a na mądre pytania mądrze odpowiadać. Forma dialogowa jest swoistą postacią rozmowy, a ta z kolei stanowi naturalną formę kontaktów między ludźmi. „Można też będzie tym samym sposobem doprowadzić do tego, aby książeczki szkolne były nie skarbnicami wiedzy i mądrości (jak zwykło się dotąd mówić), ale przepustami, przez które jak przez rurki czy kanały będzie przepływało do umysłu pilnych czytelników wszystko to, co ma swe źródło w potrójnej księdze bożej mądrości. A prace szkolne nauczycieli i uczniów nie są niczym innym jak przesączaniem światła ze świątłych ksiąg w światłe umysły” (Komeński, 1973: 89-90).

Komeński zwracał ogromną uwagę na jakość podręczników. Uważał, że powinny one zawierać wiedzę pewną, rzetelną, sprawdzoną i powinny być tak opracowane, aby uczniowie mogli nawet bez pomocy nauczyciela zrozumieć wszystko, co jest w nich zawarte. Treści w podręcznikach powinny być podane zwięźle, a same podręczniki powinny być wygodne w użyciu, czyli rozmiarami małe. „Trzeba więc wybrać lub na nowo ułożyć podstawowe książki z zakresu sztuk i języków, rozmiarami małe, wygodne jednak bardzo w użyciu, które by zwięźle podawały materiał w niewielu słowach a obfity, to jest takie, które by podstawowy materiał stawiały przed oczy uczniów tak, jak on jest, w formie niewielu, lecz dobranych i łatwych do zrozumienia ujęć i reguł, na podstawie których wszystko inne samo udostępni się poznaniu” (Komeński, 1956: 190). „Nasuwa się jeszcze inne uzasadnienie tego, by książki były krótkie, gdyż przyczyni się to poważnie do przejrzystości i rzetelności sądów o rzeczach. Książki szkolne mogą być tak napisane, że choć udostępnia się ten sam tekst, może on służyć zarówno początkującym, jak zaawansowanym czy kończącym bez wydawania osobno pierwszych podstaw wiedzy albo dodawania później wydawnictw rozszerzających treść, a także bez poprzedzania rozdziałów streszczeniami lub rozpraszania ich na marginesach” (Komeński, 1973: 87).

Wiadomo, że Komeński przywiązywał dużą wagę do podręczników szkolnych i sam był autorem takich podręczników. Ukazywał w nich przyrodę i życie ludzi opisując je zarówno słowami jak i obrazami, wszystko dokładnie analizując i objaśniając. Nie tylko w książkach propagował używanie obrazów dla lepszego zrozumienia treści przez uczniów, ale również zalecał, aby wykładane treści były przedstawiane w malowidłach na ścianach. „Ale i to będzie bardzo korzystne, jeśli wyciągi wszystkich książek dla danej klasy unaocznili się na ścianach sali już to odtwarzając tekst (w treściwym skrócie), już to malując obrazy i symbole, na których co dnia uczniowie ćwiczyć będą swe zmysły, pamięć i umysł. Bo nie na darmo – jak podają starożytni – w świątyni Eskulapa na ścianach spisane były wszystkie prawidła medycyny, które Hipokrates zakradłszy się tam odpisał. Bo i Bóg nawet wielki teatr świata wypełnił wokół malowidłami, posągami i obrazami niby żywymi znakami swej mądrości, i chce, byśmy się na nich kształcili” (Komeński, 1956: 187).

Jako wytrawny dydaktyk, Komeński wierzył, że wielu błędom popełnianym w szkole, między innymi wynikającym z uczenia z książek niedostosowanych do możliwości dziecka oraz z przeciążania dzieci ciągłym dyktowaniem, można zapobiec. Dlatego też sam przystąpił do opracowania podręczników szkolnych ułatwiających dzieciom naukę w szkole i w domu. Uważał, iż nauka w szkole powinna się odbywać zgodnie z psychologią dziecka, zatem nie wolno przeciążać dzieci pamięciowym przyswajaniem bezwartościowego materiału. Wiedza i treści zawarte w książkach powinny być nie tylko pożyteczne, ale również dostosowane do możliwości percepcyjnych dziecka związanych z wiekiem i zainteresowaniami. Podręczniki opracowane przez Komeńskiego były wzbogacone dynamiką zjawisk, na ich bazie odbywały się inscenizacje teatralne oraz inscenizacje w formie gier i zabaw. Komeński podkreślał, że dobre podręczniki powinny zawierać obrazki i opisy wszystkich rzeczy dołączone do ich wizerunków, a wówczas takie podręczniki będą budziły zainteresowanie i ciekawość i mogą nauczać w atmosferze niewymuszonej rozrywki, niemal zabawy.

Świat książek absorbował uwagę Komeńskiego we wszystkich jego pracach. Nie wyobrażał on sobie szkoły i nauczania bez odpowiednich książek, to znaczy dobrych, nowych i stosownie opracowanych. Książki uważał za najcenniejsze i najlepsze źródło wiedzy, dlatego tak bardzo dbał o to, by trzy główne obszary stanowiły podstawę układu treści podręczników szkolnych, a mianowicie: intelektualny, społeczno-kulturowy i religijny. Obok książek cennym źródłem wiedzy dla każdego człowieka była według Komeńskiego otwarta księga natury, czyli obserwacja otaczającego świata.

„Do umiejętności intelektualnych zaliczał oczywiście i sztukę pisania (tworzenia) książek. Książkę cenił bardzo wysoko jako środek oddziaływania na społeczeństwo i jako czynnik prestiżu. Uważał także, iż książka żyje bardzo długo, może funkcjonować nawet wiele pokoleń po śmierci autora i być dla potomnych nie tylko świadectwem jego talentu, ale i dokumentem czasów, w których powstała. Książki, jak skarbcze, gromadzą słowa i czyny ludzkie i przekazują je potomności” (Bieńkowski, 1980: 53).

Pedagog bardzo wysoko oceniał książki pod względem ich wartości i pożyteczności. „Wartość książek – zdaniem Komeńskiego – zależy od tego, jakie mądre słowa i czyny przekazują. Jeśli są to słowa czy wydarzenia mądre, wówczas i książki są pożyteczne, jeśli zaś jest odwrotnie, wówczas na takie książki szkoda czasu i wydatków. Prawdziwymi zaś potworami (librorum monstra) Komeński nazywał dzieła traktujące o złych rzeczach bądź też o dobrych, lecz źle interpretowanych. Cel tworzenia i drukowania książki powinien być zawsze wzniosły i szlachetny, nie powinno się na książkach zarabiać ni wydawać je tylko dla zysku autora i drukarza” (Bieńkowski, 1980: 53). Autorzy, według Komeńskiego, powinni pisać książki wyłącznie z zamiarem wzbogacenia wiedzy i świadomości czytelników informacjami o jakichś wielkich odkryciach czy choćby skomentowania takiego odkrycia.

Komeński uważał, że zbyt dużo książek mało pożytecznych i potrzebnych zostało napisanych i wydrukowanych jako nowe dzieła, ale posiadające znikomą wartość. Dlatego też określił schemat i plan dobrych, uniwersalnych ksiąg. „Pragniemy, aby nasze uniwersalne księgi były wiernymi i doskonale zestawionymi streszczeniami wszystkich rzeczy poznawalnych. Dlatego muszą one mieć trzy konieczne zalety: kompletność, porządek i prawdziwość. Taką kompletność, aby mogły zawierać bez pominięcia i bez zniekształcenia wszystko, co dotyczy naszego położenia w czasie i w wieczności; taki porządek, aby wszystkie rzeczy toczyły się bez żadnej przerwy od swoich początków poprzez kolejne stadia rozwoju aż do swojego końca. Prawdziwość, aby wszystkie rzeczy przedstawione były dokładnie, tak jak one są, albo jak powstały lub powstają, bez jakiegokolwiek domieszki czegoś, co fałszywe lub bezwartościowe” (Suchodolski, 1979: 137).

„Komeński ogromną wagę przywiązywał również do ksiąg, które – podobnie jak szkoły – miały mieć charakter uniwersalny i miały służyć powszechnemu kształceniu wrodzonych zdolności” (Sitarska, 2014: 356).

Zasługi Jana Amosa Komeńskiego w rozwijanie czytelnictwa i doskonalenie książek i podręczników szkolnych są ogromne i nie do przecenienia. Wartość książek w życiu człowieka została po raz pierwszy tak znacząco podkreślona właśnie przez Komeńskiego. Uważał on, że książki wpływają na rozwój myślenia dziecka, dostarczają dzieciom wielu wspaniałych przeżyć, umożliwiają nie tylko poznać, ale i utrwać wiedzę, a ilustracje w książkach pozwalają na pogłówny zdobywanie wiedzy. Troska o dobro dziecka jest widoczna niemal w każdym zdaniu jego prac, także w tych momentach, kiedy rozważa o książkach i podręcznikach szkolnych.

Bibliografia

1. Bieńkowski Tadeusz, *Jan Amos Komeński o nauczaniu i wychowaniu*, wyd. I, Wyższa Szkoła Humanistyczna w Pułtusku, Pułtusk 2000.
2. Bieńkowski Tadeusz, *Komeński w nauce i tradycji*, wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1980.

3. Komeński Jan Amos, *Pampaedia*, wyd. I, oprac. Suchodolski Bogdan, przekł. Remerowa Krystyna, wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.
4. Komeński Jan Amos, *Pisma wybrane*, wyd. I, oprac. Suchodolski Bogdan, przekł. Remerowa Krystyna, wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964.
5. Komeński Jan Amos, *Wielka dydaktyka*, wyd. I, wyd. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, oprac. Suchodolski Bogdan, przekł. Remerowa Krystyna, Wrocław 1956.
6. Sitarska Barbara, *Labirynty Jana Amosa Komeńskiego i drogi prowadzące do uniwersalnej światłości*, [w:] „Siedleckie Zeszyty Komeniologiczne, seria: Pedagogika”, *O Janie Amosie Komeńskim i jego poglądach na edukację*, Sitarska Barbara (red.), t. I/2014, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce 2014, s. 349-370.
7. Suchodolski Bogdan, *Komeński*, wyd. I, wyd. Wiedza Powszechna, Warszawa 1979.